

Mövzu: 7.MATERİKLƏRİN FAUNASI

Materik faunalarının təsnifat prinsipləri –Vahid akvotoriyaya malik okeanlardan fərqli olaraq Yer kürəsinin quru əraziləri bir - birindən ayrı düşmüş, nəticədə hər birinin malik olduğu fauna uzun geoloji dövr ərzində bir- birindən asılı olmadan inkişaf etmişdir. Avstraliya materikinə səhra, yarım səhra , mülayim iqlimə malik meşə, tropik və dağlıq land.aft sahələrində əsasən kisəlilər yaşayır.Afrikanın cənubunda yerləşən Kalaxari səhrasında gəmiricilərdən iri uzun ayaqlılar, Böyük səhradan şimalda isə ərəbdovşanı geniş əraziyə malikdir. Deməli, dünya okeanından fərqli olaraq quruda faunanın bölgüsü ekoloji fərqlərə görə deyil, qurunun ayrı - ayrı vilayətlərində faunanın inkişaf mərhələləri arasındakı uyğunluğa əsaslanaraq aparılmışdır.

Materik faunalarının fərqli xüsusiyyətləri filogenetik, qan qohumluğu münasibətində özünü kəskin büruzə verir. Məhz faunanın mənsub olduğu bu fərqli xüsusiyyət onları qruplaşdırmağa, təbii sistemlərdə vəziyyətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Zoocoğrafi rayonlaşdırmada hansı qrupu əsas götürmək kimi mühüm sual meydana çıxır. Məsələn burasındadır ki, müxtəlif sistematik qrupa malik olan heyvanlar müxtəlif coğrafi yayılma xüsusiyyətlərinə malikdir.

Bu üç əsas amildən asılıdır:

1.Hər bir sistematik qrupun mövcudluğunu və yayılmasını təmin edən mühit şəraiti labüddür. Belə ki, materik balıqlarının , həmçinin sırf su mühiti üçün səciyyəvi olan digər orqanizmlərin yayılmasını yalnız quruda yayılmış müxtəlif su hövzələri və çaylar təşkil etdiyi halda, məməlilərin yayılmasında su hövzələrinin heç bir rolu yoxdur. Lakin əksər hallarda çaylar məməlilərin yayılmasına maneçilik törədir.

Əksinə, Tundra və Tayqa zonaları arasındakı təbii mühit bu zona faunalarını- xüsusilə məməliləri bir - birindən ayırdığı halda, Şimal Buzlu okeanı dənizlərinə axan çaylarda balıqlar hər iki zonada eyni növlərdən ibarətdir. Sürünənlərdə və suda - quruda yaşayanlarda bu fərq çox qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Sürünənlərin geniş arealına şoran torpaqlarda və isti səhralarda təsadüf olunduğu halda, suda - quruda yaşayanların əsasən məskunlaşdığı və geniş yayıldığı ərazilər rütubətli regionlardır.

2.Heyvanların malik olduğu müxtəlif sistemtik qrupları əşmə qabiliyyətlərinə görə bir- birindən kəskin fərqlənirlər. Belə ki, quşlar və yarasaların uçma qabiliyyəti, onların yayılmasına su hövzələrinin və dağ sistemlərinin mane ola bilmədiyi halda, məməlilərin yayılması relyef formaları çox böyük əngəllər törədir. İlk baxışda nəzəri cəlb edən belə maneələr geniş əraziləri əhatə edən zoocoğrafi vilayətlərin bölgüsünə əsasən təsir etmir.

3. Zoocoğrafi rayonlaşdırmada mühüm amillərdən biri də müxtəlif sistematik qrupların geoloji yaşlarının müxtəlifliyidir. Müxtəlif törəmə mərkəzindən, müxtəlif inkişaf şəraitinə malik dövrlərdə formalaşan bu qrupların hər birinin yarandığı ilk anlarda şübhəsiz materiklərin quruluşu və buna münasib olaraq, landşaftların paylanması indikindən xeyli fərqli olan ekoloji şəraitə malik idi.

Zoocoğrafi bölgədə quşların, məməlilərin, həşəratların və örtülütoxumluların malik olduqları sistematik qrupların yayılmasında özünü aydın büruzə verən tarixi amil dünyanın biotek baxımdan bölünməsinə də əsas amildir.

Zoocoğrafi vilayətlərin sərhədləri stabil xətt üzrə o halda aparıla bilər ki, orqanizmlər uzun geoloji dövr ərzində yaşamış, lakin son vaxtlar isə həmin ərazilər iki müxtəlif landşafta parçalanmışdır. Buna vahid materikin faunasını iki hissəyə parçalamış Himalay dağlarını misal göstərmək olar.

Sovet alimləri zoocoğrafi rayonlaşmanın ekoloji – landşaft – coğrafi amillərə əsaslanaraq aparılması istiqamətlərini əsas götürmək fikrini irəli sürüdünlər. Bu metodun tətbiqi zamanı bir – birindən kəskin fərqlənən növlərin areallarının üst – üstə düşməməsi xüsusi nəzərə alınmalıdır. Bu metod mürəkkəb olsa da, müasir dövrdə faunanın yayılmasının dərin təhlilini nəyə imkan verir. Hələlik zoocoğrafi bölgədə sərhədləri geniş keçid zolağı kimi qəbul etməklə, Yer kürəsini aşağıdakı zoocoğrafi qurlara və zoocoğrafi vilayətlərə ayırılır (N.A.Bobiniskiyə görə).

I. Notogey qurusu (Yeni Zelandiya, Polineziya, Avstraliya vilayəti)

II. Neogey qurusu (Neotropok vilayət)

III. Paleogey qurusu (Madaqaskar, Efiopiya, Hind – Malay vilayətləri)

IV. Arktogey qurusu (Holarktika vilayəti).

Notogey qurusu.

1. Yeni Zelandiya vilayəti - Bu zoocoğrafi vilayətə Yeni Zelandiya, Çatam, Oklend, Kempbell və Antipod adaları aiddir. Norfolk və Qouadalarının faunası Avstraliya və Yeni Zelandiya vilayətləri arasında keçid təşkil etdiyindən, onun hələlik hansı zoocoğrafi vilayətə aid edilməsi mübahisə doğurur.

Yeni Zelandiya zoocoğrafi vilayətinin faunası müasir dövrdə mövcud olan növlərin ən qədimi olub, mezozoydan müasir dövrə qədər demək olar ki, öz görkəmini saxlamışlar. Faunanın əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Yerli məməlilərdən yarasanın iki növünə və kəsəyənin yalnız bir növünə rast gəlinir.

2. Quşların xeyli növü yayılsa da, əsasən endemik dəstəyə mənsub kivinin, iki endemik ailəyə mənsub tutuquşunun və qismən nəli kəsilmiş moanın üstünlüyü nəzərə çarpır.

3. Sürünənlərdən yarım sinfə mənsub vahid müasir Hatteriya yayılmışdır.

4.Vilayətdə ilanlara təsadüf olunmur.

5.Suda – quruda yaşayanlardan indiki növlər içərisində ən ibtidai xüsusiyyətə malik yalnız bir nümayəndə - liopelmaya rast gəlinir.

Son vaxtlar Yeni Zelandiya faunasında yarım növ təşkil edən Polineziya elementinə də (siçovul) təsadüf olunur. Yeni Zelandiya vilayətinin əsas landşaftını qalın rütubətli meşələr təşkil edir. Meşələrdə hündürlüyü 40 m. çatan ayıdöşəyilər, müxtəlif sarmaşıqlar geniş yayılmışdır. Yalnız Cənub adasının şərq sahili boyunca çöllərə məxsus landşaft tipinə təsadüf olunur. Qalan Şimal və Styuart adaları dağlıqdır və buzlaq meşə örtüyünə qədər enir.

Yeni Zelandiya fauna vilayətinin əsas qruplarının ümumi səciyyəsi aşağıdakı kimidir: Kivi üç növdən ibarət olub, dəvəquşular dəstəsinin ən kiçik ölçüyə malik olan nümayəndəsidir. Toyuq boyda olan bu quşlarda qanadlar zəif inkişaf etmiş lələklərdən ibarət olduğundan uçmurlar. Kiçik gözlərə və uzun dimdiklərə malik olan bu quşlar meşə quşları olub, gecələr ova çıxırlar, qurdlar və həşəratlarla qidalanırlar. Ümumiyyətlə, kivi Yeni Zelandiyada məməliləri əvəz edir.

Bayaquş tutuquşunun vilayətdə iki növü qeydə alınmışdır. Adi toyuq ölçüsündə olan bu quşlarda qanadlar yumşaq lələklərdən ibarət olduğundan uça bilmirlər. Əksinə nəhəng Nestor tutuquşlarının malik olduğu növlərin hamısı uçma qabiliyyətinə malikdirlər.

Uçmaqdan məhrum olan quşlardan yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, sığırçın, sultan toyuğu, pazdimdik vilayətin ayrı-ayrı rayonlarında geniş areala malikdirlər. Yeni Zelandiyada ən geniş yayılmış heyvanlardan biri də Hatteriyadır (tuatra) Xarici görkəminə görə kərtənkəlni xatırladan bu heyvan həm ölçüsünə-75 sm., həm də daxili quruluşuna görə ondan kəskin fərqlənir.Yarımvilayətdə ən çox yayılmış sürünənlərdən Polineziya cinsinə mənsub olan kərtənkələdir.Yerli suda-quruda yaşayanların ən geniş yayılmış nümayəndəsi quyruqsuz amfibiyanın ibtidai forması Leopelmadır.

Vilayətdə həşəratlara az təsadüf olunur.Yeni Zelandiyanın təbii şəraiti Britaniyanın təbii şəraitinə uyğun olduğundan Avropa faunası bu regionda yalnız ekoloji təminat deyil, həm də öz vətənlərinə bənzəyən fiziki- coğrafi şəraitə düşüblər.Lakin göstərilən səylərə baxmayaraq, şimal yarımkürəsinə mənsub ağ kəklik, meşə xoruzunun Yeni Zelandiya vilayətinə uyğunlaşması hələlik nəticə verməmişdir.

Avstraliya vilayəti.

Tipik Avstraliya faunası əsasən eyni adlı materiklə yanaşı Tasmaniya, Yeni Qvineya, Bismark arxipelaqı, Solomon və Timor adalarında yayılmışlar.Hələ keçən əsrin ikinci yarısında Uolles Avstraliya və Hind- Malay vilayətləri arasından , Lebok və Bali adaları arasından və Makassar boğazından keçərək

Selebes və Borneo adalarını ayıran kəskin sərhədd xətti keçməyi təklif etmişdir. Sonradan bu sərhədd “ Uolles xətti” adlandırılmışdır.

Qədimliyinə görə Avstraliya faunası Yeni Zelandiya faunasından sonra ikinci yerdə durur. Avstraliya faunasının əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Avstraliya faunası öz qədimliyə görə Yeni Zelandiya faunasından sonra II yeri tutur. Bu faunanın xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1) İbtidai məməlilər - ördəkburun, yeyidna və proexidna - ancaq bu faunaya məxsusdur.

2) Burada kisəli məməlilər olduqca çoxnövlüdür (150 növ) və bunlardan 2 kəsici dişli kisəlilər yarım dəstəsi avtoxtondur, yəni bu dəstə burda meydana gəlmişdir.

3) Plasentalı məməlilərdən ancaq yarasalar, gəmiricilər və dinqo iti vardır.

4) Emu və karanlıqlardan ibarət olan Avstraliya dəvəquşuları dəstəsi endemikdir.

5) Balıqlardan seradot endemikdir. Avstraliya vilayəti faunasının özünəməxsus bu xüsusiyyəti onunla izah olunur ki, bu qitə başqa qitələrlə olan əlaqəsini, ehtimal olunur ki, hələ Mezozoyun sonunda itirmişdir.

Avstraliya qitəsinin landşaftları müxtəlifdir. Qitənin böyük hissəsi şərq tərəfdən nisbətən çox da hündür olmayan və Tasmaniyaya qədər uzanan dağlarla əhatə edilmiş düzəngahlardan ibarətdir. İqlim ümumiyyətlə tropik və subtropikdir və Avstraliya qitəsinin ancaq cənub hissəsi və Tasmaniya mülayim zonada yerləşirlər. Bununla əlaqədar olaraq qitənin şimal və şimal-şərqi hissələri tropik meşələrlə örtülmüşdür ki, şimal adalarında bu meşələr daha sıxdır.

Ekoloji cəhətdən Avstraliya faunası iri yırtıcılardan az olması, əsas qidasını ot bitkilərinin toxumaları təşkil edən məməlilərin tamamilə olmaması və biosenozların az zənginliyi ilə xarakterizə olunur. **Əsas qruplar**-Kisəlilərdən başqa Avstraliyada bir çox gəmiricilər də çoxlu miqdarda yayılmışlar, bu gəmiricilər endemik cinslərə aiddirlər və bu cinslərin bir qismi endemik bir fəsiləyə daxildir. Avstraliya və Malay gəmiriciləri arasında olan müəyyən yaxınlıq göstərir ki, gəmiricilər Avstraliya vilayətinə çimal-şərqdən keçmişlər. Bu gəmiricilər bütün ehtimallara görə Avstraliyaya üzən ağac gövdələri üzərində düşmüşlər. Avstraliya vilayətində yaşayan çoxlu miqdarda yarasalar bu sahə üçün ümumiyyətlə az xarakterdir, ancaq bunların içərisində endemik cinslər də vardır.

Yeni Zelandiya və Polineziyaya nisbətən zəngin biosenoza malik olmasına baxmayaraq Avstraliya fauna vilayətində iri yırtıcılara mənsub bir növə- dinqoya təsadüf edildiyi halda, otyeyən məməlilərə ümumiyyətlə təsadüf olunmur.

Avstraliya vilayətinin quşları məməlilər kimi olduqca xüsusiyyətlidir. Bu vilayətdə yaşayan ən xarakter və geniş yayılmış qruplardan 30-a qədər növü olan kakadu yarım fəsiləsini göstərmək olar.

Yarım vilayətlər: Avstraliya yarım vilayəti bir-birindən yaxşı fərqlənən 2 yarım vilayətə ayrılır ki, bu landşaftlar etibarlı ilə çox fərqlənirlər.

- 1) Avstraliya yarım vilayəti-bu bütün Avstraliya qitəsini (ən şimal hissəsindən başqa) və Tasmaniyanı əhatə edir.
- 2) Papaus yeni vilayəti-Avstraliya vilayətinin bütün adaları ilə və qitənin ən şimal hissəsi bura aiddir.

Avstraliya yarım vilayətinin faunası çox zəngindir. Bu fauna 106 kisəli növünə malikdir. Demək olar ki, hamısı endemikdir. Ən tipik növlər-əsl kenqurular, kisəli göstəbək, kisəli ayı, koala, ördəkburun, emu, lirəquyruq ancaq burada yaşayırlar. Kərtənkələlərdən aqamalar fəsiləsinə aid olan və tək cə dal ayaqları üzərində cəld qaçan plaşlı kərtənkələ, kekkonlardan isə özünün iri pulcuqları və vərdənə şəkilli bədəninə görə şam qozasını xatırladan qısaquyruq diqqətə layiqdir. İlanlar əsas etibarilə gözlüklü ilanlara aiddirlər və Avstraliya nilanlarının 2/3 hissəsi zəhərlidir. Seramod ancaq Kvislendanın 2 çayında yaşayır.

Papaus yarım vilayəti-faunası ən tipik şəkildə Yeni Qvineyada yayılmışdır və dırmanan kisəllilərin çoxlu miqdarda növləri, o cümlədən endemik olan ağac kanqrusu, küs-küslər, kazaurilər, zibillik toyuqları, cənnət quşları, söhbətçil quşlar, timsahlar, yatağan ilanlar, yumşaq dərilili tısbağalar, ağac qurbağaları, əsl qurbağalar bu yarım vilayətdə yaşayırlar. Yeni Qvineyada papaus donuzu yaşayır. Ola bilər ki, bu donuzun əcdadı buraya insan tərəfindən köçürülmüşdür.

Polineziya vilayəti

Ümumi məlumat - Yeni Kaledoniya, Kazolin və Marian adalarından başlamış Sandviç adaları da daxil olmaqla bu arada qalan bütün okean adaları buraya daxildir. Bu adaların hamısı okean adalarıdır və ancaq Yeni Kaledoniya adası müstəsnalıq təşkil edir, bu ada ehtimal ki, bir zaman Avstraliyanın şimal-şərqini və Yeni Qvineyanı Yeni Zelandiya adası ilə birləşdirən quru sahəsinin qalıdır.

Bu adaların faunası başlıca olaraq bir sıra heyvanların olmaması ilə xarakterizə olunur. Daha doğrusu burada :

- 1) Yarasalardan və bəzi xırda gəmiricilərdən başqa məməlilərin hamısı
- 2) Timsahlar
- 3) İlanlar (okean faunasına aid olan ancaq dəniz ilanları vardır)
- 4) Şirin su və quru tısbağaları demək olar ki, suda quruda yaşayanların hamısı. Şirin su balıqlarının miqdarı olduqca azdır, quşlar isə daha çox yayılıb.

Faunanın əsas xarakteri - Polineziyanın heyvanları 2 ekoloji fauna qrupundan ibarətdir ki, bu qruplardan biri a) dəniz maneələrini istər aktiv, istərsə də passiv üsullarla çox asan dəf edirlər. b) II qrup isə əsl ada formalarıdır ki, bunlar ayrı-ayrı adaları və arxipelaqın avtohtonlarıdır və bunların əcdadı buraya təsadüfi yolla düşmüşlər.

I qrupa aşağıdakılar aiddir: Madaqaskardan başlayaraq bütün polineziyada geniş yayılmış - uçan itlər cinsi bu cinsə 70-ə qədər forma aiddir. Salanqanlar 20

növ, çox yaxşı uçan quşlar aiddir. Kekkonlar və ssinklər (Liqozma cinsi) bunlar ağac gövdələri üzərində asan sürətdə yayıla bilirlər.

Yüksək dərəcəli avtohton qruplardan Yeni Kaledoniya üçün endemik olan kagu, candviş adaları üçün endemik olan Havay çiçək quşları, Camoa adalarında yaşayan qarmaqdimikli göyərçin və s. daxildir. Bunlardan ilavə ayrı-ayrı adalarda başlıca olaraq göyərçinlərin və tutuquşularının bir sıra endemik cinsləri yaşayır, Ümumiyyətlə, Polineziyanın qitə quşlarının 100 cinsindən 27-si bura üçün endemikdir.

Yarımvilayətlər - Polineziya vilayəti bir-birindən kəskin sürətdə fərqlənən 2 yarımvilayətə Polineziya və Havay yarımvilayətlərinə bölünürlər. Havay yarımvilayətinə anacaq Sandviç adaları aiddir. Bu adaların faunası daha kəskin nəzərə çarpan ada faunası xarakteri daşıyır, Yəni sayca çox olmayan, ancaq formalarla zəngin olan endemik qruplara malikdir. Bu cür endemik qruplara birinci olaraq Havay çiçəkquşları fəsiləsi aiddir ki, bu fəsilənin 17 cinsdə birləşən olduqca müxtəlif 35 növü vardır. **Vilayətlərin qarşılıqlı əlaqəsi** – Bir - birindən fərqlənmələrinə baxmayaraq bu 3 vilayət həm müsbət, həm də mənfi xarakterli bir sıra ümumi əlamətlərə malikdir. Müsbət xüsusiyyətlər hər şeydən əvvəl ondan ibarətdir ki, çox böyük şirəoranlar fəsiləsinin, 250-ə qədər növü vardır ki, bu fəsilənin ardı Avstraliyanı, Yeni Zelandiyanı, Yeni Qvineyanı, Molukk və Polineziya adalarını əhatə edir. Bu quşlar həmin arealda bitən evkalipt ağacları ilə çox əlaqədardır, bu ağacların çiçəklərinin tozcuğu, çiçək şirəsi, həm də çiçəklərin üzərinə qonan həşərat həmin quşların qidasını təşkil edir.

Bu vilayətlərin mənfi cəhətlərindən onu göstərmək kifayətdir ki, başqa vilayətlərdə geniş yayılmış olan gürzələr; ağacdələnlər, firinqillər, qaratomyuqlar, kərkəslər və məməlilər sinfi əksəriyyəti bu 3 vilayət ərazisində yoxdur.

Bu cəhətləri nəzərə alaraq yuxarıda göstərilmiş 3 vilayəti Notoqey qurusunda birləşdirirlər.